

ЗНАЧЕННЯ ДІЇ СОЦІАЛЬНИХ НОРМ У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ

Розвиток держави зумовлений, з одного боку, об'єктивним розвитком суспільних відносин у світі, з іншого — політичними, правовими, економічними, соціальними перетвореннями, що відбуваються в Україні. Важливим напрямом, який потребує розгляду з огляду на потреби сьогодення, є часовий вимір дії соціальних норм.

Сутність реальних суспільних відносин складає безперервний рух, зміни. Життя є мінливим, рухливим, постійно змінює форми. Ми говоримо: «Життя весь час змінюється», розуміючи під цим, що змінюються відносини між людьми, а також наші часові орієнтації. Те, що було дорогим нам вчора, може не представляти жодної цінності завтра. Однак, у будь-якому випадку в основу поведінки вміщується цінність, до якої прагне людина [1, с. 159].

М. Хайдеггер визначає час як «горизонт розуміння буття», тобто феномен, який робить можливим розікнутість буття для людини [2 с. 17, 149].

Соціальні норми існують протягом деякого періоду часу. Час виступає сукупністю наступних ознак: тривалість, послідовність, безперервність, переривчастість, стійкість, мінливість, скінченність, нескінченність, розмірність, безповоротність тощо [3, с. 46-52].

Отже, цілісне, сутнісне відтворення тимчасових відносин здійснюється за рахунок взаємозв'язків цих ознак, що дозволяє зробити диференційованим, структурним розгляд часових характеристик конкретних об'єктів і відповідно оперування з ними (темпи, ритми процесів, їх послідовність, тривалість тощо).

Відповідно до усталеного визначення, час — це форма існування матерії, а також прояв руху як способу існування всього сутнісного, матерії на всіх її рівнях, у тому числі й на соціальному. Державно-правова реальність еволюціонує разом із процесом постійного руху, безперервного становлення оточуючого соціального середовища. Отже, вона як певна матеріальна система соціального рівня існування матерії не може існувати поза формою, як час [4, с. 123].

Течія часу неоднорідна, її насиченість діями і подіями різна на різних історичних етапах розвитку суспільства та життя окремого індивіда. Час закладений в усі етапи, види людської діяльності, все підкорено ритму часу.

Поряд із загальним поняттям часу говорять про існування соціального часу. Соціальний час — час існування, функціонування і розвитку суспільства як сукупності соціальних систем; час соціального буття людей [5, с. 9]. Соціальний час характеризує реальність людської діяльності, це час людини, що діє, ставить перед собою цілі, вступає у різноманітні відносини з іншими людьми, їх об'єднаннями [6, с. 16; 7, с. 72].

У науковій літературі серед підстав вирізнення соціального часу називають такі: наявність створеного суспільством штучного середовища, зміни в якому протікають у специфічній формі, що пов'язано з особливостями соціальної активності — вмотивованістю та цілеспрямованістю діяльності людей, а також їх нерівномірністю розвитку окремих складових соціальної системи; відносна невизначеність соціальних змін, яка потребує відповідного поняттєвого апарату [8, с. 6-7].

Звичайно, соціальний час є насамперед суспільним продуктом. Зокрема, у первісному суспільстві переважає вільний час, він розподіляється більш-менш рівномірно серед усіх членів суспільства. Нерівність тут має суто антропологічні (головним чином природні) виміри. Вільний час розподіляється на користь дітей та осіб похилого віку. У буржуазному суспільстві, навпаки, необхідний час (час виробництва, обміну, розподілу і споживання) переважає над вільним. Розподіл вільного часу тут ведеться вже за соціально-економічними і політичними ознаками (багатство, влада, престиж). Соціальні привілеї при капіталізмі набувають вигляду антропологічних, але не є ними по-суті. Зокрема, продовження терміну навчання доступніше для заможних верств населення. У цьому випадку соціальні привілеї існують у формі вікових переваг [9, с. 16].

Отже, час — це тріада минулого, сучасного та майбутнього. Людські відносини завжди пов'язані з реалізацією певних цінностей у майбутньому.

Поведінка суб'єктів завжди протікає у часі, він може бути у цьому сенсі одномоментним або триваючим. Поведінка може охоплювати одну або декілька фактичних дій суб'єктів та фактичних обставин, кожна з яких має власні часові межі, свій початок та кінець у часі.

Співвідношення минулого, сучасного і майбутнього, зазначає О. Матвієнко, завжди є цінним для соціального та правового пізнання, оскільки саме тут можна прослідкувати і оцінити причино-наслідкову зумовленість подій [10, с. 25-43]. Суспільство завжди встановлює норми суспільних відносин; в цю нормативність слід включати і порядок, і послідовність, і закономірність проведення тих чи інших актів, операцій, дій. Цей спосіб регулювання змінювався разом із розвитком суспільства, а з ним змінювався і порядок: звичаї, архаїчне право, табу, мораль, право протодержав, а також цивілізованих суспільств. Змінювалося і співвідношення, участь кожного з цих феноменів у регулюванні суспільних відносин. Право найбільше відображає характер суспільства, оскільки є зосередженням не тільки моральних та інших нормативних матеріалів, а й постійно відчуває складний і багатоплановий вплив економічних, філософських, політичних, соціологічних, релігійних, гендерних чинників суспільного розвитку.

Життя стає все більш напруженим, насиченим та проблемним. Воно дає людині безліч можливостей, змушує її постійно приймати безліч рішень і тим самим підштовхує її не виконувати або навіть порушувати принципи та норми суспільних відносин, що склалися. Проте, соціальна норма, в тому числі й правова, за своєю сутністю статична, на відміну від суспільних відносин, сутністю яких є постійний рух, тобто час. Справжня реальність — це потік безперервних змін, в якому людина створює цінності, працює в сферах науки, мистецтва, філософії і політики, створюючи нові орієнтири суспільного розвитку.

Суспільні відносини поступово обростають застарілими нормами, які перешкоджають досягненню реальних інтересів та цілей діяльності. Такі застарілі цінності та соціальні норми захацують та ускладнюють життя. Суспільні відносини відкидають все застаріле та створюють нові норми, які для певного періоду стають орієнтирами людського життя.

Вважаємо, що соціальні норми, які регулюють суспільні відносини, на відміну від життя суспільства в цілому, повинні бути часовими. Абсолютними можуть бути тільки логічні закони та природні закони.

К. Поппер стверджував, що «... закон природи описує жорстоку незмінну регулярність... Закон природи є незмінним та не допускає виключень... Оскільки закони природи є незмінними, вони не можуть бути порушені або створені... Нормативний закон (або правовий акт) чи моральна заповідь, вводиться людиною. Він описує не факти, а орієнтири для нашої поведінки. Якщо цей закон має сенс або значення, то він може бути порушений, але якщо його неможливо порушити, то він є поверхневим та не має сенсу» [11, с. 91-92].

Таким чином, дія законів природи не змінюється у часі. Вони діють завжди незалежно від того, відомі вони суб'єкту або ні, незалежно від волі та свідомості людей. Правові норми вводяться в дію тільки за наявності волі.

Проте, часові характеристики природних законів мають об'єктивний, незмінний характер. Вони не мають чітко визначеного часу дії (ні початку, ні кінця). Особливо це можна простежити на прикладі природних прав людини, наприклад, право на життя, яке об'єктивно існує незалежно від волі людини, яка отримує це життя. Тобто людина не в змозі змінити природний процес народження та смерті, вона лише здатна його порушити своїм неправомірним втручанням.

В ході історичного процесу традиційні стереотипи та норми стають неадекватними реальним умовам і змінюються новими. Сьогодні часові ціннісні орієнтації обумовлені напруженими ритмами, динамізмом подій, що швидко змінюються, ущільненням та скороченням часових інтервалів. Темп сучасного життя «тисне» на людину, і цей тиск відображається в суспільних відносинах і в соціальних нормах, що їх регулюють.

Отже, проблема сучасного світу полягає в тому, що людство володіє великим науковим потенціалом. Людина, з одного боку, усвідомлює себе не схожою на інших, свою індивідуальність, незалежність, відсутність необхідності об'єднуватися з іншими для підтримки життя. З іншого

боку, прогрес людського розвитку ставить питання про суворе підкорення незалежної людини загальнообов'язковим правовим нормам. Правові норми, хоча і змінюються, однак, досить часто не встигають за соціальним часом, за соціальними змінами. Проте, ігнорування або порушення правових норм небезпечно, тому що може призвести до політичних, соціальних, екологічних катастроф.

Важливим питанням у даній статті є розгляд дії соціальних норм у часі, що полягає у визначенні початку і закінчення їх поширення на будь-які відносини, а також напряму такого поширення.

Термін «дія» — це робота, діяльність, здійснення чого-небудь, вплив на когось чи що-небудь [12, с. 228].

«Норма — це вербальний опис конкретного ходу дії, який розглядається як бажаний, у поєднанні з приписом погоджувати майбутню дію з цим зразком» [13, с. 134-135]. Норма, як правило, містить у собі як нормативні, так і ненормативні елементи. Ознаками нормативного елемента є: а) наявність у діючої особи прагнення дотримуватися того чи іншого припису, б) визнання діючою особою необхідності досягнення поставленої мети незалежно від будь-яких інших можливостей, що відкриваються в процесі досягнення даної мети.

Є. Пеньков зазначає, що соціальні норми — «це ... не будь-яке правило для дій, а лише те, яке регулює суспільну поведінку людей ...» [14, с. 10].

В роботах М. Вебера зверталася увага на відмінність понять «поведінка», «дія» і «соціальна дія». Згідно з М. Вебером, «дія охоплює всю людську поведінку, оскільки діючий індивід вбачає в ній суб'єктивний сенс». Наявність суб'єктивного сенсу розглядається як ознака, що вказує на дію, яка виокремлює його з усієї маси поведінки в цілому. Дію і соціальну дію розрізняють за їх спрямованістю. У соціальній дії завжди передбачається ставлення «індивід — індивід». «Соціальною є така дія, яка відповідно до суб'єктивного змісту включає в дії особи установа на те, як будуть діяти інші, і орієнтує себе в їх напрямку». Тому не кожен тип дії є соціальним [15, с. 620].

На думку Н. Оніщенко, дія часу фіксується в тому числі і правовими параметрами. Однак, крім простого і прямого часового сприйняття права, є і складне, опосередковане його сприйняття. Право як продукт сьогодення або вчорашнього дня активно впливає на майбутнє як «буквою», так і «духом» закону; правові норми так чи інакше організують майбутнє, вони мають бути більш чи менш гнучкими, створеними з урахуванням завдань майбутнього чи орієнтуватися тільки на традиції. За тисячоліття свого існування та розвитку правова наука довела, що неможливо сприймати адекватно сучасне право, якщо не знаєш його історії, не розумієш витоків, механізмів виникнення тих чи інших традицій, поглядів та доктрин [16, с. 21-26].

Період становлення права найбільш рельєфно демонструє значення часу для права, правова нормативність, прямує від одиничного до загального, народжується з архаїчних норм, прецедентів, правових звичаїв, а потім викристалізовується в правову норму. Правова норма базується на великій кількості прецедентів: звичаїв, ритуалів, обрядів, на тому часі, протягом якого всі ці складові з одиничного і особливого стають загальним, тобто нормою [17, с. 177-230].

Правові звичаї грають важливу роль у регулюванні нових форм суспільних відносин. Зокрема, для створення звичаю необхідний певний проміжок часу. Такий строк може суттєвим чином різнитися від звичаю до звичаю та не обов'язково бути тривалим. Проте, тривале дотримання будь-якого правила на практиці не констатує його як правове.

Отже, одні соціальні норми можуть бути змінені у короткий проміжок часу, інші — можуть існувати століттями без будь-яких суттєвих змін. Продовження дії соціальної норми залежить, по-перше, від її соціальної значущості, її місця в ієрархії норм; по-друге, від сприйняття її членами суспільства (наприклад, у випадку, коли норма стає традиційною).

Більш дослідженими у науковій літературі є аспекти дії норм права. Дія правової норми — це такий її вплив на адресатів, який забезпечує їх поведінку у суворій відповідності з правилами, сформульованими у ній. Дія правової норми — це не тільки її застосування та здійснення. Правова норма може не застосовуватись з певних причин, зокрема, вона залишається чинною до моменту офіційного припинення її дії. Такі правові норми можна назвати «недіючими» або «формально діючими» внаслідок зовнішніх щодо них обставин. На практиці зустрічаються ви-

падки, коли правова норма діє, але тимчасово не використовується через відсутність механізму її реалізації.

Правова норма є втіленням перспективних цілей, які ставить перед собою законодавець, закріпленням моделі майбутньої поведінки суб'єктів права. Водночас, та сама правова норма породжується потребами теперішнього часу, які визначаються досвідом минулого. Правова норма виражається за допомогою правил законодавчої техніки з урахуванням певної системи знань, у відповідній формі, які склалися на той чи інший момент і є підсумком усього попереднього розвитку правової системи суспільства. Проте, не останню роль тут відіграють традиції, які теж є існуючим в наш час минулим. Право, як «спроба стабілізації соціальних відносин, які перебувають у безперервному становленні», постійно еволюціонує [18, с. 195].

Отже, межі дії соціальних норм передбачають дію у часі, що полягає у початку і закінченні їх поширення на ті чи інші відносини, а також напрям такого поширення, просторове їх поширення та як вплив соціальних норм на відповідне коло суб'єктів.

Зазначимо, що соціальні норми, що існують у часі, хоча і змінюються, але досить часто не встигають за соціальним часом, за змінами, які виникли у суспільних відносинах. Темпоральна дія соціальних норм — це достатньо широка теоретична та практична проблема, яка охоплює все соціальне буття норми з моменту її створення і до її зникнення.

Використана література:

1. *Ортега-и-Гассет Х.* Восстание масс / Х. Ортега-и-Гассет // Вопросы философии. — 1989. — № 4. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://sceptic-ratio.narod.ru/ku/lt-62.htm>.
2. *Хайдеггер М.* Бытие и время / М. Хайдеггер; [пер. с нем. В. В. Бибихина]. — М.: Ad Marginem, 1997. — 451 с.
3. *Петров Г. И.* Фактор времени в советском праве / Г. И. Петров // Правоведение. — 1982. — № 6. — С. 46-52.
4. *Пушняк О. В.* Філософські проблеми виміру права у часі / О. В. Пушняк // Держава і право. — Випуск 29. — К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2005. — С. 123-129.
5. *Артемьев В. А.* Социальное время: проблемы изучения и использования / В. А. Артемьев. — Новосибирск: Наука, 1987. — 240 с.
6. *Зборовский Н. Е.* Пространство и время как формы социального бытия / Н. Е. Зборовский. — Свердловск: Свердловский юрид. ин-т, 1974. — 223 с.
7. *Лой А. Н.* Социально-историческое содержание категорий «время» и «пространство» / А. Н. Лой. — К.: Наукова думка, 1978. — 136 с.
8. *Орлов Г. П.* Свободное время как социологическая категория / Г. П. Орлов. — Свердловск: Свердловский юрид. ин-т, 1973. — 158 с.
9. *Гавриленко І. М.* Соціальний розвиток / І. М. Гавриленко, П. В. Мельник, М. П. Недюха. — Ірпінь: Академія ДПС України, 2001. — 484 с.
10. *Матвієнко О.* Права особи: гендерні характеристики у сучасному українському суспільстві / О. Матвієнко // Гендерні паритети в умовах трансформації суспільства: [монографія] / [кол. авторів]; [за заг. ред. Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко]. — К.: Юридична думка, 2007. — 372 с.
11. *Поппер К. Р.* Открытое общество и его враги / К. Р. Поппер / [пер с англ.] / [под общ. ред. В. Н. Садовского]. — М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. — Т.1: Чары Платона. — 448 с.
12. *Великий* тлумачний словник сучасної української мови / [укл. і головн. ред. В. Т. Бусел]. — К.: Ірпінь, ВТФ «Перун», 2004. — 462 с.
13. *Парсонс Т.* О структуре социального действия / Т. Парсонс. — М.: Академический Проект, 2000. — 880 с.
14. *Пеньков Е. М.* Социальные нормы — регуляторы поведения личности: некоторые вопросы методологии и теории / Е. М. Пеньков. — М.: Мысль, 1972. — 108 с.
15. *Вебер М.* Избранные произведения / М. Вебер / [пер. с нем.] / [сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова]. — М.: Прогресс, 1990. — 808 с.
16. *Оніщенко Н. М.* Правова доктрина: поняття, сутність та практичне значення / Н. М. Оніщенко // Судова апеляція. — 2007. — № 3. — С. 21-26.
17. *Зайчук О. В.* Правові системи: поняття, сутність, природа, критерії класифікації та механізм зближення / О. В. Зайчук, Н. М. Оніщенко // Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження): [монографія] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. — К.: Фенікс, 2007. — С. 177-230.
18. *Бергсель Ж.-Л.* Общая теория права / Ж.-Л. Бергсель / [под общ. ред. В. И. Даниленко] / [пер. с фр.]. — М.: Издательский дом NOTA BENE, 2000. — 576 с.

Лисюк І. І. Значення дії соціальних норм у суспільному житті.

У статті розглянуто соціальні норми, які можуть бути змінені у короткий проміжок часу, інші норми, можуть існувати століттями без будь-яких суттєвих змін. Продовження дії соціальної норми залежить по-перше, від її соціальної значущості, її місця в ієрархії норм, по-друге, від сприйняття її членами суспільства (наприклад, у випадку, коли норма стає традиційною).

Ключові слова: соціальні норми, дія соціальних норм, дія у часі.

Лысюк И. И. Значимость действия социальных норм в общественной жизни.

В статье рассмотрены социальные нормы, которые могут быть изменены в короткое время, другие нормы, могут существовать веками без каких-либо существенных изменений. Продление действия социальной нормы зависит во-первых, от ее социальной значимости, ее места в иерархии норм, во-вторых, от восприятия ее членами общества (например, в случае, когда норма становится традиционной).

Ключевые слова: социальные нормы, действие социальных норм, действие во времени.

Lysyuk I. The Importance of the Social Norms in Public Life.

The article deals with social norms that can be changed in the short term, other rules may exist for centuries without any significant changes. Extension of social norms depends firstly on its social significance, its place in the hierarchy of norms, and secondly, from the perception of the society (for example, if the rate is traditional).

The current time is heterogeneous, its richness of actions and events are different in different stages of social development and life of the individual. Time laid in all stages, types of human activity is subdued rhythm of time.

Noted that society has always set standards of public relations in this normalization should be included and the order and sequence pattern of certain acts, transactions, actions. This method of regulation changed with the development of society, and with it changed and Order: customs, archaic law, taboo, morality, law proto-state and civilized societies. Changed and the ratio of participation of each of these phenomena in the regulation of social relations. The right most reflects the character of society, because the concentration is not only moral and other legal materials, but always feels complex and multifaceted impact of economic, philosophical, political, social, and religious and gender factors of social development.

It is alleged that the social norm, including legal, by their nature static, as opposed to public relations, the essence of which is constant movement, that is time. This reality is a stream of continuous change, where people do things, working in the field of science, art, philosophy and politics, creating new benchmarks of social development.

It is emphasized that social relations are gradually overgrown outdated regulations that impede the achievement of real interests and objectives of activities. Old values and social norms that exist, clutter and complicate life. Public relations reject all obsolete and creating new norms for the period are benchmarks of human life.

Key words: social norms, the effect of social norms, action in time.